

УДК 329 + 930.1

Р. В. ГУЛА

Міжрегіональна Академія управління персоналом, Львівський інститут

К. В. РОДЗАЄВСЬКИЙ. МЕТАМОРФОЗИ “РУССКОГО ФАШИЗМА”

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 48(1), с. 5–11

Проаналізовано основні сучасні погляди на фашизм як ідеологію та суспільно-політичну практику. Досліджується сутність політичної ідеологічної платформи емігрантських російських фашистських організацій в Маньчжурії у 20–40 рр. ХХ ст.

Інтерес до філософського осмислення історії різко зростає в кризові періоди розвитку суспільства, коли відбуваються істотні суспільні зміни в долі цілого народу. У такі періоди руйнується звичний світ і устрій життя, фундаментальні підвалини піддаються сумніву і критиці. Крайній ступінь радикалізації в сучасному світі на етапі глобальних геополітичних трансформацій потребує формування новітніх ідейно-політичних парадигм для подальшого цивілізаційного розвитку. В умовах системного гібридного конфлікту між Україною та Російською Федерацією набуває нового змісту доктрина фашизму, яка використовується сторонами інформаційного, збройного й ідеологічного протистояння, як вагомий аргумент у побудові власної світоглядної політики психологічного впливу на населення та збройні сили держав-учасників конфлікту. Тотальне використання ідеологічних штампів, які вже ментально негативно сприймаються суспільством у низці

випадків, виконує функцію маніпулятивної перебудови національно-культурного коду нації. Отже, розкриття сутності російського фашизму як специфічної ідеології, яка відверто пропагувалася представниками російської емігрантської спільноти першої половини ХХ ст., є надзвичайно актуальною.

Тому існує реальна **проблема** проведення історіософського аналізу доктрини “русского фашизма” з метою визначення змісту цього еkleктичного світоглядного міксту в партійному будівництві та ідеологічній, агітаційно-пропагандистській діяльності російських емігрантських кіл 20–30 рр. ХХ ст. в умовах сучасних російських реалій.

Дослідимо сутність ідеології “русского фашизма”, аналізуючи основні програмні документи Російської фашистської партії та теоретичні праці “ватажка” російських фашистів К. В. Родзаєвського.

Теоретичним базисом статті стали праці, присвячені ідеології та практиці фашизму.

Серед зарубіжних дослідників, які розглядають особливості фашизму (процесу формування й функціонування) на прикладі європейських країн, слід зазначити А. Бауркемпера, Б. Н. Бессонова, В. Віппермана, В. І. Дашічева, С. Г. Кара-Мурзу, Л. Н. Корневу, В. Ю. Лук'янова, Л. Люкса, П. Милза, П. Ю. Рахшмира, А. Умланда, І. О. Черних. В українському науковому дискурсі цю ідеологію та практику аналізують С. Дацюк, Р. Іщенко, В. Корнілов та Ю. Романенко з діаметрально протилежних, навіть антагоністичних позицій.

Проблеми зародження, розвитку та функціонування російських фашистських організацій в еміграції у першій половині ХХ ст. досліджено в працях Н. Є. Аблової, В. О. Бобреньова, Д. М. Жданова, О. В. Огорокова, В. Є. Шамбарова.

Слід зауважити, що в сучасному науковому дискурсі немає єдиної думки щодо визначення поняття “фашизм”.

У радянських суспільних науках фашизм трактувався як відкрита терористична диктатура найбільш реакційних, шовіністичних елементів фінансового капіталу. “В ідеології фашизм — це антикомунізм, ірраціоналізм, крайній націоналізм і расизм (ідея “вищої раси”, нібито покликаною панувати над “нижчими”, “неповноцінними” расами) та антигуманізм, культ сили й особистої влади, пропаганда війни як природного стану людства” [19]. Загалом можна погодитися з основними ознаками фашизму, але це визначення сповнене притаманними комуністичній ідеології догматизмом і спрощенням. Наприклад, расизм був відсутній в офіційній доктрині та політичній практиці італійського фашизму. Деякі фашистські угруповання були категоричними противниками фінансово-олігархічного капіталу, а досить обмежена соціальна база фашизму — лише “елементами фінансового капіталу”. Варто визнати об'єктивний факт масової соціальної підтримки фашистської ідеології, у тому числі робітничим класом і селянством фашистських режимів Муссоліні, Фрэнка, Салазара та нацистської диктатури Гітлера. Одночасно політичний режим імператор-

ської Японії не був за основними ознаками фашистським, але за рівнем мілітаризації суспільства, звирячості та жорстокості у реалізації імперської політики залишав далеко за собою деякі фашистські та нацистські режими. Загалом радянські науковці еkleктично поєднували ознаки італійського фашизму та німецького нацизму.

У західній науці взагалі відсутні єдині підходи до визначення фашизму. Цей термін штучно був пов'язаний з політичними організаціями, які виступали проти лібералізму та комунізму. Найпопулярнішою дефініцією “фашизму” в сучасному західному науковому дискурсі є визначення британського філософа й політолога Р. Гріффіна, що фашизм — це “палінгенетичний ультра націоналізм” [21]. Науковець стверджує, що це унікальний синтез палінгенезії та радикального націоналізму. Палінгенезія — теорія німецького філософа А. Шопенгауера про те, що воля людини ніколи не вмирає, але виявляється знову в нових індивідах. Як приклад можна навести звернення Італійської асоціації націоналістів від 1920 р. (вступила в союз з італійськими фашистами у 1923 р.): “Італійська Нація складається не тільки з 36 мільйонів італійців, які живуть зараз, а й усіх сотень, тисяч, мільйонів італійців, які житимуть в майбутніх століттях, і яких теж потрібно розглядати як компоненти єдиного цілого. У цій концепції кожне покоління та кожен індивід з покоління — нескінченно мала частина нації, клітина національного організму. Як клітини народжуються, живуть і вмирають, в той час як організм залишається незмінним, так й індивіди народжуються, живуть і вмирають, в той час як нація продовжує своє тисячолітнє існування” (цит. за: [22]). У праці “Революція правих: фашизм” Р. Гріффіна розкриває другу складову фашизму — ультра націоналізм: “Фашизм є за сутністю революційною формою ультра націоналізму (тобто вищою мірою шовіністичним, антиліберальним націоналізмом). Він характеризується популізмом, що мобілізує маси на щирі (а не просто зрежисовані або маніпульовані) підтримку знизу на різкі дії, що вживаються самопроголошеною новою елітою зверху для порятунку на-

ції від того, що сприймається як смертельний занепад” [5]. Р. Гріффін вважав, що фашистська ідеологія у своєму “міфологічному ядрі” спрямована не на “відродження нації”, а на її “створення заново” — у цьому полягає її корінна відмінність від інших націоналістичних теорій: “вони спробували створити новий тип людини, новий тип держави, нову еру” [Там само]. Отже, на його думку, елементи фашизму можна знайти й у цілях формування нового суспільства Великої французької революції, створення нової “радянської людини” російським більшовизмом й конструювання нових політичних націй у ході національно-визвольних рухів.

Для розкриття сутності феномену “русского фашизма”, його трансформацій та метаморфоз слід коротко схарактеризувати базові документи, які й визначили формування цієї ідеології та політичної практики.

Перший раз про фашизм як ідеологію згадується 6 червня 1919 р. Італійський футурист Ф. Марінетті та націонал-синдикаліст А. де Амбріс опублікували у виданні “Il Popolo d’Italia” “Маніфест італійського союзу боротьби” (італ. — *Il Manifesto dei Fasci di Combattimento*), який у майбутньому отримав неофіційну назву “Маніфест фашизму”. Відомо, що найпомітніші програмні установки були запозичені у вкрай лівих партій — це загальне виборче право, включаючи жінок і незаможних громадян, народний контроль за найважливішими галузями господарства за допомогою формування “національних рад” промисловості, транспорту, охорони здоров’я, зв’язку. Проголошувалася теза про введення 8-годинного робочого дня, підвищення зарплати, посилення ролі профспілок, поліпшення забезпечення по інвалідності. Пенсійний вік планувалося скоротити з 65 до 55 років. Передбачалася націоналізація військових підприємств, відчуження від військових контрактів 85 % прибутку, введення великого прогресивного податку для заможних промислових і фінансових кіл. Крім того, проголошувалася націоналізація церковного майна, ліквідація структур епархій з передачею їх прибутків на потреби бідних [7]. Таким чином, маніфест поєднував ідеї кла-

сового співробітництва, корпоративізму і демократизму. Фактично це програма РКП(б)–ВКП(б) у соціальної сфері.

Однак у 1932 р. у “Доктрині фашизму” Б. Муссоліні та Дж. Джентіле відбулася корекція деяких положень “Маніфесту фашизму”: соціалістичні й антицерковні гасла згорнули, замість цього висувалися установки “корпоративізму” та “класового співробітництва”, що “фашизм стверджує ... плідну та корисну нерівність людей”. Але обидва класи, “нижчий” та “вищий”, мають свої функції в суспільстві, повинні виконувати властиві їм обов’язки та співпрацювати між собою — це і буде запорукою процвітання нації. Ідеологія фашизму була оформлена з претензією на науковість. Основними її принципами проголошувалися: волюнтаризм, сакралізація волі індивіда, традиціоналізм, антикомунізм, антитеологізм, державний патерналізм і антилібералізм [8].

Такі положення й визначали програмні цілі та завдання фашистських організацій, але у разі “русского фашизма” спостерігалися досить цікаві трансформації. Слід визнати, що значна частина російського емігрантського середовища із захопленням сприйняла ідеї фашистської ідеології [17].

У середині 1920-х рр. група випускників і студентів юридичного факультету м. Харбін захопилася італійським фашизмом [1; 18]. Є. Корабльов, О. Покровський, Б. Румянцев та їхні послідовники, колишній офіцер білої армії О. Покровський, син генерала білої армії В. Голіцин, син козачого офіцера П. Грибановський, син генерала білої армії М. Матковський, син банківського чиновника В. Олесов, емігрант Б. Лівенцов побачили в ньому свіжі соціально-політичні ідеї, які могли б знадобитися при конструюванні моделі майбутньої, звільненої від комуністичної диктатури Росії. У 1925 р. за їх ініціативою на юридичному факультеті було створено Російську фашистську організацію (РФО) під організаційним “прикриттям” так званої “Російської студентської спільноти” (“Российского студенческого общества”) [13, 97], а в 1929 р. відкрився Російський клуб — постійне місце зустрічей її членів. У травні 1931 р. РФО

перетворилася на Російську фашистську партію (РФП) з жорсткою організаційно-партійною структурою, “вождем” якої став К. В. Родзаєвський [2, 11]. У 1934 р. на об’єднавчому з’їзді РФП та Всеросійської фашистської організації А. Вонсяцького у м. Харбін було створено Всеросійську фашистську партію. У 1937 р. внаслідок організаційного розколу її вкотре перейменували в Російський фашистський союз (РФС). 1 червня 1943 р. РФС був офіційно закритий японською окупаційною владою Маньчжурії внаслідок посилення серед його членів антинімецьких і антияпонських настроїв.

Органами РФП були газета “Наш шлях”, щомісячний журнал “Нація” та журнал “Фашист”. У 1931 р. були створені “Ідеологічна Рада” та “Комісія з вивчення СРСР”, що готували щомісячні зведення про становище в СРСР для журналу “Нація” [3].

Підготовка кадрів перших російських фашистів у період існування РФО здійснювалася через “Політичні курси РФО” у формі щотижневих лекцій та співбесід. У подальшому було створено досить чітку ступінчасту систему політичної освіти: початкова — “Елементарні курси фашизму”, середня — “Районні школи фашизму”, вища — “Фашистська академія імені П. А. Століпіна” [11].

Кількість членів РФО за заявами К. В. Родзаєвського становила 30 тис., з відділеннями у 26 країнах, які, однак, були значно перебільшені. За даними радянської розвідки нараховувалося близько 4 тис. членів РФО. Це збігається і з накладом газети “Наш шлях” — 4 тис. примірників.

Особистість Костянтина Володимировича Родзаєвського (1907–1946) заслуговує на окрему увагу. Він народився в м. Благовещенськ у сім’ї нотаріуса. В 1925 р. К. Родзаєвський втік за кордон. У 1926 р. вступив до Харбинського юридичного факультету, де вивчав право, а згодом приєднався до “російських фашистів”. У 1928 р. на черговій маніфестації російських фашистів К. В. Родзаєвський скинув і розірвав радянський прапор, що висів на стіні юридичного факультету, який був розташований у будівлі, що знаходилася під юрисдикцією Китайсько-Східної

залізниці (КСЗ, рос. — КВЖД). На вимогу радянських дипломатів К. В. Родзаєвський був виключений з навчального закладу. Внаслідок зміни воєнно-політичної ситуації (конфлікт навколо КСЗ між Китаєм і СРСР) К. В. Родзаєвський у 1929 р. був поновлений на юридичному факультеті та отримав вищу освіту [20].

К. В. Родзаєвський виявився надзвичайно видатним теоретиком. З-під його пера одна за одною виходили книжки. Найвідомішою стала “Азбука фашизму” — 100 питань і відповідей, що становить фашистське вчення. За визначенням К. В. Родзаєвського, “фашизм як світовий рух прагне до перебудови сучасних ліберально-демократичних (капіталістичних) і соціалістичних (комуністичних) держав на засадах: панування духу над матерією (релігією), нації та працею (соціальної справедливості) — фашизм є релігійним, національним, трудовим рухом” [12, 3].

“Теоретичним” поглядам К. В. Родзаєвського була властива ірраціональна віра у близький крах радянської системи, що поклала на плечі фашистів-емігрантів важливе завдання: підготувати сили, здатні покінчити з радянським режимом і відродити вільну Росію, що поєднувало погляди російських фашистів з євразійством [6]. Фашисти бралися за порятунок Росії під гаслом “Бог–Нація–Труд”, явно реанімуючи формулу монархічної ідеології графа С. С. Уварова “Православ’я–Самодержавство–Народність”. Вони не протиставляли свою ідеологію православ’ю та всіляко намагалися підкреслити спадкоємність між ними. У програмі РФП зазначено: “православна релігія як релігія більшості Російської Нації, як релігія переважних творців російської культури і російської історії має особливе заступництво загальнодержавної влади” [14, 470]. Щорічне партійне свято проходило у день Святого Володимира під девізом: “Під стягом Святого Володимира — до відродження Святої Русі!” [10, 1].

Програмні документи російських фашистів мали яскраво виражений антисемітський характер, що споріднювало їх з ідеологією німецького нацизму. Основною метою “Всеросійської Фашистської Партії є: повален-

ня єврейської комуністичної диктатури над Російською країною., усунення від влади партійного центру ВКП(б), який узурпував “диктатуру пролетаріату” в інтересах світового єврейського капіталу; ... євреї мають свою землю за межами Російської держави і, крім того, є винуватцями найтяжчих бід російського народу — євреї в майбутній Росії повинні визнаватися за небажаних іноземців” [14, 462–463]. В “Абетці фашизму” “ватажок” російських фашистів наголошує: “Євреї є органічними ворогами всякої національної держави. Євреї здавна не мають своєї держави, живуть у середовищі інших націй. Розсіяні по всьому світу, вони, ... завдяки своїм расовим і побутовим особливостям, тісно пов’язані між собою, складають єдину інтернацію. У кожній нації, в середовищі якої вони живуть, євреї прагнуть посісти панівне становище, пролізти на соціальні верхи та, зрештою, підпорядкувати всі нації своєму впливу, встановити світове єврейське панування” [12, 15]. Таким чином, особливістю ідеології “русского фашизма” була відверто антисемітська складова, яка гіпертрофовано трактувала роль і місце “світового єврейства” в новітній історії Росії на тлі тотального панування у свідомості російських фашистів “конспірологічної версії” визначення закономірностей розвитку історичного процесу винятково “єврейським інтернаціоналом”.

Водночас К. В. Родзаєвський не поділяв думок нацистського керівництва щодо слов’ян як “унтерменшів”. Іншим народам, що населяли колишню Російську імперію, російські фашисти обіцяли “повагу та рівноправність”. В основу цих поглядів було покладено визначення К. В. Родзаєвським поняття “нація”: “Нація є духовним єднанням людей на основі свідомості єдності історичної долі у минулому, загальної національної культури, національних традицій тощо і прагнення продовжувати своє історичне життя в майбутньому” [12, 5]. Тому “Всеросійська Фашистська Партія вважає, що Російська Нація є організмом, що об’єднує всі народи Росії на основі єдності історичної долі, загальної культури та свідомості спільних інтересів. Повноправними громадянами Росії повинні

бути не тільки великороси, українці та білоруси, а й всі інші народи Росії: татари, вірмени, грузини тощо” [14, 463–464]. Відомо, що К. В. Родзаєвський чітко поділяє слов’ян та “всі інші народи Росії”.

Російській фашистській ідеології притаманна еклектична суміш навіть протилежних поглядів: євразійства, нацизму, монархізму та фашизму. К. В. Родзаєвський це пояснює тим, що “найголовніша відмінність російського фашизму від інших фашистських рухів полягає в тому, що російський фашизм повинен прийти на зміну комунізму, в той час як фашизм в Італії та Німеччині замінив собою ліберально-демократичну державу та капіталістичний лад” [12, 23]. Тобто з урахуванням специфіки Росії, на думку російських фашистів, слід використовувати положення доктрин, які ментально близькі росіянам.

Пострадянська держава мала будуватися на корпоративній основі, на принципах класової солідарності і примирення праці й капіталу. У ньому люди однієї професії об’єднуються в національні спілки, що становлять певний сектор економіки, спілки — в національні корпорації. “Поеднання корпоративної системи фашизму з реформованими у процесі національної революції профспілками дасть новий національно-трудова лад фашистській Росії” [14, 464]. У Земських соборах XVI–XVII ст. російські фашисти бачили прообраз майбутньої корпоративної організації російської державної влади. На перехідний період встановлюється “фашистська національна диктатура”; вона організовує “тимчасовий порядок на зміну революційному хаосу”, закладе основи національних спілок і тим самим підготує скликання Всеросійського собору. У 1939 р. у праці “Російський шлях” К. В. Родзаєвський переконував співвітчизників у тому, що національна диктатура не має нічого спільного з диктатурою ВКП(б), вона “спирається на Націю, всі класи та відображає волю й прагнення Нації, всіх класів в особі їх ініціативних і вольових верхівок” [15, 62].

З початком бойових дій на радянсько-німецькому фронті РФС проголосив гасло: “проти єврейського фашизму в СРСР, за ро-

сійський фашизм РФС” (“СРСР — вотчина ВКП(б), отже — світового єврейства” [12, 17]). На роль зовнішнього союзника намічалася Японія. К. В. Родзаєвський та його соратники не приховували готовності виступити на її боці, якщо та почне війну проти СРСР. Російські фашисти вважали, що незалежно від суб’єктивних цілей держав, що воюють з Радянським Союзом, війну слід вважати не війною проти Росії, а “стихийною подією, яка посприяє звільненню Росії” [9].

У 1945 р. під враженням перемог СРСР К. В. Родзаєвський написав листа до Сталіна, де визнає, що російські фашисти не помітили головного — їх основні програмні установки вже давно реалізувала ВКП(б): “Функції національної партії на сьогодні в Росії ... здійснюються Всеросійською комуністичною партією (більшовиків).., поради СРСР, в міру входження в них нової, молоді російської інтелігенції, стають все більш і більш національними ...”. Фактично “держава Російської Нації” реально існує, це — Радянський Союз. Задовольняється релігійне почуття, оскільки за радянського режиму релігія “знайшла свій першохристиянський основний сенс і стала релігією трудящого народу”. Гасло російських фашистів “Звільнення Батьківщини від єврейського комунізму за будь-яку ціну”, на думку К. В. Родзаєвського, було фатальною помилкою, причиною “неправильної генеральної лінії” партії під час війни Німеччини з СРСР (*попереду це була “справа лікарів-убивць” та масовий антиєврейський психоз радянського суспільства, але К. В. Родзаєвський інтуїтивно вірно визначив майбутню антисемітську тенденцію ВКП(б) у системі своїх логічних умовиводів — авт.*). Помилковим визнавалося вживання терміна “фашистська” у назві партії. За роки радянської влади “інтернаціональний марксизм” трансформувався в “ленінський націоналізм” і “вселюдської сталінізм”. А сталінізм — це є “наш Російський Фашизм, очищений від крайнощів, ілюзій і оман” [4, 122, 124; 16].

Після окупації Харбіна радянськими військами в серпні 1945 р. — наприкінці серпня 1946 р. у Москві відбувся судовий процес

щодо “Справи колишнього білогвардійського отамана Г. М. Семенова, керівника Російського фашистського союзу К. В. Родзаєвського та інших ...”. За вироком Військової колегії Верховного суду СРСР, Г. М. Семенов був повішений, а К. В. Родзаєвський розстріляний у вересні того самого року.

Отже, досліджуючи феномен російського “фашизму”, слід зважати на ту обставину, що в той час поняття “фашизм” ще не було осмислене до кінця. Те соціально-політичне явище, що відбулося в 20–30-ті рр. в Італії та визначалося терміном “фашизм”, істотно відрізняється від смислового змісту, який набуває цей термін у політичній літературі після досвіду Другої світової війни. Тому “русский фашизм” К. В. Родзаєвського — це еkleктична суміш ідей власне італійського фашизму, німецького нацизму, євразійства, монархічної ідеології, православ’я, фашистського глобального бачення політичних та історичних реалій першої половини ХХ ст. зі специфічною російською проблематикою. Наприкінці життя автор пережив глибоку ломку своїх переконань. З другого боку, можна вважати, що прихильникам цієї тоталітарної ідеології не так вже й важко прийняти іншу тоталітарну ідеологію.

Отже, на історію російського фашизму катастрофічно позначилася відсутність базової творчої ідеї. Він заперечував демократію, лібералізм, комунізм, але не зміг висунути прогресивної продуктивної перспективної ідеї розвитку суспільства. Фактично суспільству було запропоновано чергову химеру побудови старих великих імперій, яка, на жаль, має тенденцію до реалізації в умовах сучасного гібридного конфлікту між Україною та Російською Федерацією.

Література

1. Аблова Н. Е. КВЖД и российская эмиграция в Китае / Н. Е. Аблова. — М.: Рус. панорама, 2004. — 432 с.
2. Аурилене Е. Русская эмиграция в Китае: в поисках будущей России / Е. Аурилене // Вестн. Евразии. — 2002. — № 2. — С. 5–22.

3. Базанов П. Н. Издательская деятельность политических организаций русской эмиграции (1917–1988 гг.) / П. Н. Базанов; [науч. ред. И. А. Шомракова]. — СПб.: Санкт-Петербургский гос. ун-т культуры и искусств, 2004. — 432 с.
4. Балакшин П. П. Финал в Китае: возникновение, развитие и исчезновение Белой эмиграции на Дальнем Востоке / П. П. Балакшин. — Сан-Франциско; Париж; Нью-Йорк, 1959. — Т. 2. — 374 с.
5. Гриффин Р. Революция правых: фашизм [Электронный ресурс] / Р. Гриффин // "Revolutions and the Revolutionary Tradition in the West 156–1991". — Routledge, London, 2000. — Режим доступа: <http://www.fti.dn.ua/~metlov/griffin.html>
6. Гула Р. В. Російський месіанізм та Україна — від монархізму до "Русского мира" / Р. В. Гула // Пробл. політ. історії України. — Д., 2012. — Вип. 7. — С. 191–200.
7. Манифест Итальянского союза борьбы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://it.wikisource.org/wiki/Manifesto_dei_Fasci_italiani_di_combattimento,_pubblicato_su_%C2%ABII_Popolo_d%27Italia%C2%BB_del_6_giugno_1919
8. Муссолини Б. Доктрина фашизма / Б. Муссолини; [пер. с итал. В. Н. Новикова]. — Париж: Возрождение, 1938. — 64 с.
9. Назаров М. В. Русская эмиграция и фашизм: надежды и разочарования / М. В. Назаров // Наш современник. — 1993. — № 3. — С. 124–137.
10. Нация. Орган Российского фашистского союза — Рос. нац. фронта / ред. Г. В. Тараданов; изд. Л. П. Охотин. — Харбин, 1939. — № 22 (44). — 13 с.
11. Онегина С. В. Крах расчетов и иллюзий: ("Внутрисоюзная работа" Всероссийской фашистской партии в Маньчжурии) / С. В. Онегина // Кентавр. — 1995. — № 5. — С. 48–59.
12. Родзаевский К. В. Азбука фашизма / К. В. Родзаевский. — Харбин: без. изд., 1934. — 53 с.
13. Родзаевский К. В. Отчет о моей 20-летней антисоветской деятельности / К. В. Родзаевский // Кентавр. — 1993. — № 3. — С. 95–114.
14. Родзаевский К. В. Завещание Русского фашиста / К. В. Родзаевский. — М.: ФЭРИ-В, 2001. — 512 с.
15. Родзаевский К. В. Русский путь / К. В. Родзаевский. — Харбин: Наш путь, 1939. — 93 с.
16. Родзаевский К. В. Вождю народов, Председателю Совета Народных Комиссаров СССР, Генералиссимусу Красной Армии Иосифу Виссарионовичу Сталину [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.hrono.ru/libris/lib_r/rodz_stalin.html
17. Русская эмиграция и фашизм: статьи и воспоминания / отв. ред. и сост. В. Ю. Жуков; науч. ред. В. Ю. Черняев. — СПб.: СПбГАСУ, 2011. — 264 с.
18. Стефан Д. Русские фашисты: трагедия и фарс в эмиграции. 1925–1945 / Д. Стефан; [авториз. пер. с англ. ... Л. П. Делюсина]. — М.: Слово, 1992. — 441 с.
19. Философский энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. — М.: Сов. энцикл., 1989 г. — Режим доступа: <http://terme.ru/dictionary/180/symbol/212>
20. Шамбаров В. Фашистская Европа [Электронный ресурс] / В. Шамбаров. — М.: Алгоритм, 2014. — Режим доступа: http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=8275682
21. Griffin R. The Nature of Fascism / R. Griffin. — London & NY: Routledge, 1991. — 249 p.
22. Griffin R. Fascism [Электронный ресурс] / R. Griffin. — Oxford Readers. — P. 37–38. — Режим доступа: <http://www.amazon.co.uk/Fascism-Oxford-Readers-Roger-riffin/dp/0192892495>

Досліджено особливості трактування фашизму в теоретичній спадщині лідера російських фашистів К. В. Родзаєвського, їх спільне та особливе стосовно італійського фашизму та німецького нацизму.

The features of the interpretation of fascism in the theoretical heritage of Russian fascist leader KV Rodzaevsky, their general and specific in relation to Italian Fascism and German Nazism.

Исследованы особенности трактовки фашизма в теоретическом наследии лидера русских фашистов К. В. Родзаевского, их общее и особенное относительно итальянского фашизма и немецкого нацизма.

Надійшла 26 листопада 2015 р.